

УДК 330.8:303.01+33(091)

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.215.203-212>**Небрат В.В.**

доктор економічних наук

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Nebrat Viktoriia

Dr. of Economic Sc.

SO «Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine»

<https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СИНТЕЗ У ДОСЛІДЖЕННІ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

Стаття присвячена актуальним питанням розроблення наукового апарату історичного прогнозування розвитку економіки. Метою публікації є розкриття потенціалу теорії історичного прогнозування для дослідження трансформації господарської системи України.

З'ясовані спільні та відмінні позиції щодо історичного прогнозування, які пропонуються представниками різних наукових течій та шкіл. Запропоновано авторське визначення історичного прогнозування в економіці та обгрунтовано, що його підґрунтям є ретроспективно-інституційне дослідження основних параметрів формування господарської системи на довгострокових горизонтах.

Результати дослідження мають практичну цінність для вдосконалення регуляторної політики та стратегії трансформаційної відбудови економіки України, а також посилення наукової складової фахової підготовки економістів і спеціалістів у галузі публічного управління.

Ключові слова: наукове передбачення, метод екстраполяції, історичні аналогії, концепція кумулятивної лінійності, економічна історія, залежність від колії, довгострокові тренди, інституційні цикли трансформації, індикатори точок біфуркації, поліваріантність майбутнього.

ECONOMIC HISTORY AND HISTORICAL FORECASTING: METHODOLOGICAL SYNTHESIS IN THE STUDY OF ECONOMIC SYSTEMS

Modern challenges actualize the need for predicting and modeling the future of Ukraine. The article is devoted to the current issues of developing a scientific apparatus for historical forecasting of economic development. The purpose of the publication is to reveal the potential of the theory of historical forecasting for studying the transformation of the economic system of Ukraine.

The study uses a comprehensive methodological approach. It is based on a combination of retrospective analysis and forecasting tools. The main theoretical approaches and methods of historical forecasting are considered. The risks and limitations of predicting the future based on extrapolation of the past are identified. Common and different positions on historical forecasting, proposed by representatives of different scientific trends and schools, are clarified. The emphasis is on new achievements in the theory of historical forecasting, in particular, the concept of Black Swans, the theory of extractive and inclusive institutions, institutional and evolutionary interpretations of path dependence, etc.

The author's definition of historical forecasting in economics is proposed, which is considered as an analytical and methodological complex, the application of which is aimed at determining future trends in economic development based on the analysis of factual data on the current and past states of the economy, the previous path of development, the effects of institutional inertia, and the reproduction of forms and norms of coordination of economic activity.

It is shown that the basis for historical forecasting of economic development on long-term horizons is a retrospective and prognostic study of the main parameters of the formation of the economic system.

The heuristic potential of historical forecasting of the development of the economic system of Ukraine is substantiated in terms of: identifying institutional cycles of transformation; establishing long-term trends in property concentration as the basis for reproducing a regime of limited access to economic opportunities and resources; revealing the dynamic dependence between economic and political extractive institutions; identifying bifurcation points, when stagnation, instability and disorganization of the system open up the possibility of alternative paths for further development.

The results of the study have practical value for improving regulatory policy and the strategy of institutional transformation of the Ukrainian economy. They can be used to strengthen the scientific component of professional training of economists and public administration specialists.

Keywords: scientific prediction, extrapolation method, historical analogies, concept of cumulative linearity, economic history, path dependence, long-term trends, institutional transformation cycles, indicators of bifurcation points, polyvariance of the future.

JEL classification: B41, N01.

Постановка проблеми. Сукупність зовнішніх та внутрішніх детермінант розвитку економіки, виклики, що постали перед українським суспільством і державою, актуалізують запит на моделювання майбутнього, передбачення наступних подій, зміни або відтворення якісних станів, динаміки кількісних параметрів та інституційних характеристик економічної системи. Разом з тим, активна суспільна дискусія та спільні зусилля науковців, представників органів державної влади, бізнесу, міжнародних організацій щодо вироблення стратегії забезпечення економічної стійкості та відбудови України мають у своєму фокусі визначення майбутньої моделі економічного розвитку. Адже від уявлення про те, яким має бути інституційний каркас економіки, правила взаємодії основних акторів, залежать можливості технологічного розвитку, генерування та адаптації інновацій, поглиблення європейської інтеграції, зміцнення власного оборонного та економічного потенціалу, соціальні параметри економіки та ін. Цілепокладання, як процес визначення бажаного стану, вектора й характеру трансформації економіки, спрямоване в майбутнє, слугує першою ланкою його конструювання. Проте, крім бажаної мети необхідно враховувати попередній шлях розвитку й теперішню реальність – ресурсне забезпечення, економічну динаміку, сформовані інституційні параметри економічної системи. Тобто вироблення економічної стратегії та соціальне моделювання тісно пов'язані з прогнозуванням ймовірних станів і процесів. Загалом, і пасивна позиція в очікуванні майбутніх змін, і активна політика трансформаційної відбудови однаково формують запит на історичне передбачення майбутньої моделі економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблематики методології та достовірності наукового передбачення майбутнього звертаються представники різних галузей суспільствознавства. Низка публікацій присвячена міждисциплінарним аспектам соціальної прогностики [1; 2], особливостям аналітичного прогнозування в політичній історії [3; 4; 5]. На окрему увагу заслуговують праці в галузі методології дослідження історичних циклів та довгострокових тенденцій суспільного розвитку [6; 7].

Більшість публікацій у галузі економічного прогнозування сфокусовані на питаннях моделювання коротко- та середньострокової динаміки валового внутрішнього продукту (ВВП), рівня інфляції та інших макроекономічних показників [8], що є важливим для обґрунтованого формування політики та стратегічного економічного планування. Разом з тим, українські науковці досліджують трансформаційні процеси в організації суспільства та розподілі ресурсів [9], пропонують

сценарії та прогнозно-аналітичні оцінки потенційних джерел і драйверів розвитку національної економіки у середньо- та довгостроковій перспективах [10]; окреслюють поточну ситуацію в ключових галузях економіки, тенденції її розвитку та прогнозують можливі наслідки [11]; розглядають форми руху і розв'язання суперечностей глобалізації та локалізації на різних історичних етапах суспільно-економічного розвитку, перспективи зміни світового порядку [12]; на основі аналізу історичного досвіду обґрунтовують пріоритети та прогнозують перспективи повоєнної реконструкції економіки України [13; 14]. У зарубіжних публікаціях наголошується, що сучасне економічне прогнозування «зазнало значних трансформацій завдяки інтеграції штучного інтелекту, аналітики великих даних та машинного навчання» [15], що формує нові можливості та ризики. Прогностичний потенціал ретроспективного аналізу у дослідженні випадковості, послідовності та причинності історичних подій представляють праці Г. Блоссфельда [16; 17]. Важливим аспектом синтезу історичних і прогностичних досліджень є аналіз точок перелому, зміни траєкторії розвитку. Тракуювання точок біфуркації в суспільному розвитку актуалізовано у контексті аналізу економічної стійкості та соціальної вразливості [21]. З економіко-прогностичних позицій увагу дослідників привертає т. зв. ефект колії та подолання залежності від попередньої траєкторії [22, с. 21-26].

При цьому історичне прогнозування економічного розвитку на основі дослідження довготривалих трендів трансформації господарських систем залишається малодослідженою темою зі слабо розвиненим методологічним інструментарієм. Така ситуація зберігається попри активний розвиток економічного прогнозування, як передбачення коротко- та середньострокової макроекономічної динаміки, соціального прогнозування як виявлення трендів зміни соціальної диференціації та мобільності, політичного прогнозування в контексті дослідження електоральної поведінки. Суттєві здобутки в царині означених напрямів прогнозування, напрацювання теоретико-методологічної бази прогностичних досліджень і суспільний запит на передбачення ймовірності та вектору трансформації інституційного каркасу економіки та моделі економічного розвитку, актуалізують необхідність звернення до проблематики історичного прогнозування розвитку господарської системи.

Мета статті – розкриття потенціалу теорії історичного прогнозування для дослідження трансформації господарської системи України. Досягнення мети передбачає вирішення таких основних завдань: характеристика теоретичних джерел історичного

прогнозування; розкриття основних підходів і методів історичного передбачення розвитку економіки; визначення історико-економічного прогнозування як аналітично-методологічного комплексу; обґрунтування значущості інституційної складової ретроспективно-прогностичних досліджень економічного розвитку.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплексний методологічний інструментарій, зокрема: проблемно-персоніфікований підхід використано для ретроспективного аналізу розвитку теоретичних засад історичного прогнозування; поєднання компаративного та системно-структурного методів дало змогу систематизувати співвідношення різних течій прогностики; каузальний метод застосовано для розкриття причинно-наслідкових зв'язків між минулим і майбутнім, як основи історико-економічного прогнозування; інституційно-еволюційний підхід дозволив розкрити природу інституційної циклічності та точок біфуркації в розвитку господарських систем як основи наукового передбачення їх майбутньої траєкторії.

Виклад основних результатів дослідження. Теоретичному розробленню проблематики трансформації суспільства й економіки, передбаченню їх історичної перспективи присвятили свої праці відомі західні історики, соціологи та економісти, зокрема Е. Тоффлер,

Ф. Фукуяма, Б. Гаврилишин, Є. Юджовські, Р. Дейлі та ін.

Предтечею теорії історичного прогнозування можна вважати О. Конта, який у другій половині XIX ст. обґрунтував позитивістський підхід як базис розвитку суспільних наук. Порядок і прогрес у соціально-філософській концепції вченого є однаково важливими складниками історичного процесу, а пізнання логіки їхньої взаємодії відкриває можливості історичного передбачення. Таким чином суспільні трансформації стали предметом теоретичної науки.

Ідеї історичного розвитку як закономірного процесу отримали подальше розроблення в теорії соціальної еволюції Г. Спенсера, яка відкрила можливості дослідження інституційної перспективи як процесу «розгортання» характеристик, організаційного ускладнення та зміни стадій розвитку суспільства. Його послідовниками у розробленні ідей еволюційної економіки стали Т. Веблен, а в подальшому – Р. Нельсон та С. Вінтер [23], які змогли запропонувати формальні моделі, що дозволяють аналізувати довготермінові еволюційні явища в економіці.

Розвиток теоретичних засад і цільове фокусування історичного прогнозування представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Концептуалізація теоретичних уявлень про закономірності та спрямованість історичного процесу, як основи для передбачення майбутнього

Вчені	Методологічна основа	Новаторські ідеї в царині історичного прогнозування
Соціальна філософія та соціологія		
О. Конт (1798-1857)	Позитивізм	Вчення про статичну і динаміку, порядок і прогрес як основні складники суспільної механіки
Г. Спенсер (1820-1903)	Соціальний еволюціонізм	Вчення про всезагальну еволюцію
К. Поппер (1902-1994)	Критичний раціоналізм	Обґрунтування можливості свідомої обмеженої "соціальної інженерії" за умов "відкритого суспільства".
Т. Веблен (1857-1929)	Інституціоналізм	Концепція еволюційної економіки. Поняття кумулятивної причинності.
Історична школа в політичній економії		
Стара школа – В. Рошер (1817-1894), Б. Гільдебранд (1812-1878), К. Кніс (1821-1898)	Емпіричний аналіз як основа теоретичних узагальнень і історичного передбачення	Концепція впливу національної господарської культури на економічний розвиток та історичні зміни. Обґрунтування значення виявлення історичних закономірностей для розуміння поточних подій.
Нова школа – Г. Шмоллер (1838-1917) К. Бюхер (1847-1930) Л. Brentano (1844-1931) А. Вагнер (1835-1917)	Соціально-етичний та інституційно-історичний підходи до трактування суспільного життя	Принцип історизму як визнання наявності історичних закономірностей. Обґрунтування значення соціальних інститутів (держава, мораль, право, ринок, підприємництво та ін.) у розвитку суспільства.
Соціо-футурологія		
Д. Белл (1919-2011), Е. Тоффлер (1928–2016), Ф. Фукуяма (нар. 1952), Є. Юджовські (нар. 1979)	Технодетермінізм; історико-еволюційний підхід до трактування суспільних трансформацій.	Обґрунтування ролі криз у переході до якісно нового стану суспільства. Концепція впливу структурно-технологічних змін на механізми владного регулювання соціальних відносин. Обґрунтування екзистенціального ризику від штучного інтелекту.
Нова економічна історія		
Д. Норт (1920-2015), Р. Фогель (1926–2013), С. Енгерман (1936–2023), Р. Томас (нар. 1938).	Кліометрика – застосування економічних методів до вивчення і передбачення історичних подій.	Моделювання тривалих періодів економічної історії. Концепція інституційних змін як основи розуміння та передбачення історичного розвитку.

Джерело: складено авторкою.

На межі XIX–XX ст. окреслилися, а в XX ст. остаточно сформувалися два крила історичного прогнозування – есхатологія і футурологія. *Есхатологія*, позбувшись суто релігійного тлумачення «кінця світу», звернулася до проблематики суспільних криз та їх філософського осмислення. Логічним продовженням тези про роль криз у переході до якісно нових станів суспільства і нових правил соціальної взаємодії став розвиток прогностичних досліджень. Термін *футурологія*, як «філософію майбутнього» та нову наукову дисципліну, що має системно прогнозувати варіанти розвитку людства, запропонував німецький політолог О. Флейтхейм у 1943 р. Проте сплеск популярності футуристичних досліджень припав на 1960–70-ті рр, коли почали створюватися аналітичні організації, найвідомішою з яких є Римський клуб, який досліджує майбутні планети.

Якщо у XIX ст. розроблення проблематики майбутнього стосувалося, насамперед, вирішення соціально-економічних проблем, то на межі XIX–XX ст. історичне прогнозування переважно концентрувалося на питаннях стрімкого розвитку технологій та моделюванні відповідної перспективи високотехнологічного суспільства. На межі XX–XXI ст. у центрі уваги знову опинилися виклики соціальної стійкості, економічної нерівності, а також занепаду культурної комунікації як наслідок технократичної спрямованості суспільного розвитку. Постало питання про те, що темп і динамізм змін загрожує соціетальним основам людського розвитку. Ця ідея дістала аргументоване представлення в концепції футурошоку та однойменній праці Е. Тоффлера [24], а також була розвинена його послідовником Є. Юдковскі [25]. Проте в означених передбаченнях не йшлося про інституційні моделі майбутньої економіки, про зміну світового порядку міжнародних відносин, про трансформацію власності та розподілу доходів. Технофутурологи зазвичай абстрагуються від чинника різного рівня та нерівномірності розвитку країн. Натомість нова хвиля досліджень, спрямованих на передбачення майбутнього, або, принаймні, визначення його ключових детермінант, породжена необхідністю розгляду довгострокових тенденцій розвитку світової економіки та її трансформації під впливом технологічних і інституційних змін [18]. Зокрема, надзвичайно перспективною є концепція адаптаційної спроможності [19], яка розкриває нове поле досліджень не лише для соціологів та психологів, а й для економістів і фінансистів.

Таким чином розвиток теоретичних основ історичного прогнозування детермінований комплексом чинників і викликів як соціального, так і технократичного характеру, щодо пріоритетизації яких різні дослідники застосовують відмінні підходи.

Філософія історичного прогнозування спирається на ідею існування т.з. *зворотної перспективи*, що не лише трактує минуле з позицій сьогодення, а й враховує залежність майбутнього від минулого. Найвідоміші історики, такі як А. Дж. Тойнбі, Ф. Бродель, І. Валлерстайн дивилися крізь призму минулого на теперішнє та прагнули передбачити перспективу.

Застосування цього підходу до історико-економічного прогнозування вимагає міждисциплінарної методології аналізу соціальної динаміки та економічного розвитку в поєднанні з інституційною прогностикою. Саме інституційна складова визначає необхідні умови та соціальні ефекти реалізації економічного потенціалу, тому науковим базисом історичного прогнозування розвитку економіки є *еволюційно-інституційний підхід*. Погоджуємося з думкою О. Вишневецького, який шляхом узагальнення напрацювань провідних шкіл економічної теорії сформулював базисну аксіому діяльності: «Індивіди та організації діють в інституційному середовищі» [20]. Отже, зміни цього середовища задають тренди економічного розвитку.

Виявлення та аналіз найістотніших *тенденцій* суспільного розвитку, які діяли в минулому, спостерігаються в теперішньому й, імовірно, будуть діяти в майбутньому, є першоосновою історичного прогнозування розвитку економіки та трансформації її інституційної структури. В історії економічної думки цей підхід відомий як ефект колії, або теорія path dependence. Започаткований у 1980-х роках працями П. Девіда [31] та Б. Артура [32] концепт залежності від попереднього шляху став «новітньою економічною історією» – своєрідним продовженням і розвитком «нової економічної історії» Р. Фогеля та Д. Норта. Прихильники теорії path dependence звертаються до проблеми інституційної інерції, яка не лише відтворює тенденції з минулого, а й перешкоджає успішному інституційному запозиченню та конструюванню. Разом з тим, цей підхід залишається дієвим методологічним інструментом моделювання на основі знання внутрішніх початкових умов, залежності від попереднього шляху та переходу до стратегування [33].

Другим важливим складником історичного прогнозування є виявлення та пізнання *взаємозв'язків* між історичними подіями, явищами та процесами. Успішні приклади, що підтверджують таку можливість передбачення майбутнього на основі розкриття істотних взаємозв'язків у минулому та теперішньому, надали дослідження М. Туган-Барановського, Н. Кондратьєва, Ф. Клінберга, С. Гантінгтона та ін. Зокрема, саме на основі ґрунтовного вивчення історії промислових криз у першій країні розвинутого індустріального капіталізму – Англії – видатний український вчений-економіст М. Туган-Барановський обґрунтував свою новаторську теорію економічної циклічності.

Третій рівень історичного прогнозування полягає в *нелінійній екстраполяції* виявлених і критично проаналізованих тенденцій. Зазвичай саме на цьому етапі передбачення може виявитися хибним, якщо загалом вірно «схоплені» зв'язки та тенденції будуть механічно поширені на майбутнє. Щоб цього уникнути, варто пам'ятати, що суспільство, економіка, світове господарство є складними нерівноважними системами і підпорядковуються принципам нелінійної динаміки. Згідно методології історичного прогнозування, нелінійна екстраполяція передбачає множину принципово відмінних способів і шляхів подальшого розвитку. Серед них можуть бути й цикли, і хвилі, і коливання, які

накладаються на поступальний чи регресивний розвиток соціальної системи; тут можуть бути й періоди хаотичного розвитку, і критичні переломні періоди. Таким чином, виявлення довгострокових тенденцій та історичних аналогій, розкриття причинно-наслідкових залежностей і розуміння механізмів відтворення минулого не скасовують поліваріантності майбутнього.

Історичне прогнозування в економіці – це аналітично-методологічний комплекс, застосування якого спрямовується на визначення майбутніх тенденцій економічного розвитку на основі аналізу фактичних даних про теперішні та минулі стани економіки, попереднього шляху розвитку, ефекти інституційної інерції та відтворення форм і норм координації економічної діяльності.

Серед ключових методів, що дозволяють передбачити можливе розгортання економічних процесів, досягнення певних станів економіки, визначити довгострокові тенденції, знайти шляхи досягнення бажаних та уникнення або мінімізації небажаних ефектів, можна виокремити такі:

1. Історична аналогія – трактування сучасних подій на основі схожості з минулими та метод передбачення майбутнього, що виходить із припущення, що подібні передумови й причини призводять до подібних наслідків. Так, Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон на величезному історичному матеріалі – від захоплення та колонізації Південної Америки до сучасної Північної Кореї та Зімбабве – довели: «Нації занепадають, коли мають екстрактивні економічні інститути, що підтримуються екстрактивними політичними інститутами, в результаті економічне зростання стримується або навіть блокується» [27, с.76].

2. Моделювання – це представлення певних економічних процесів у спрощеному, абстрактному вигляді, як послідовності подій, обумовлених структурно-функціональними або причинно-наслідковими зв'язками. Ризики застосування цього методу полягають у суб'єктивному трактуванні цих зв'язків як детермінант, що віддаляє уявну модель від реальності. Крім того, неминує при побудові теоретичної моделі спрощення може «позбавити» дослідника ланок чи факторів, важливих для об'єктивізації прогнозу. Окремими випадками застосування цього методу є ретромодельовання (уявлення про альтернативний хід подій) та цифрове моделювання, що дозволяє «відновити» або ж доповнити відсутні дані та «добудувати» ланцюжок подій у майбутньому за допомогою математичних методів та інструментів штучного інтелекту.

3. Метод експертних оцінок – є формою організації колективного інтелекту, ґрунтується на думках фахівців (метод Дельфі, мозковий штурм). Обмеженням цього методу є те, що він не дає пояснення механізму генерації змін. Проте метод експертних оцінок застосовується в прогнозуванні ймовірних сценаріїв розвитку.

4. Використання *big data* (великих даних) для виявлення закономірностей і тенденцій економічного розвитку впродовж певного часу та поширення їх на наступні періоди. Як показали у своєму дослідженні

М. Гутманн, Е. Мерчант та У. Робертс [26], – збільшення частоти спостережень, більш щільні вибірки та менші географічні одиниці дозволяють не лише аналізувати минуле з більшою точністю, а й передбачати майбутнє.

5. Сценарне прогнозування є синтетичним методом, оскільки може включати використання історичних аналогій, екстраполяції, моделювання та експертних оцінок разом із іншими інструментами формування гіпотетичних картин майбутнього економічного розвитку країн, регіонів і світового господарства на різних часових відрізках. Наприклад, модельний інструментарій «Система макромоделей оцінки та прогнозування економіки України», розроблений в Інституті економіки та прогнозування НАН України, «може використовуватися для макроекономічного аналізу і сценарного прогнозування розвитку економіки України на середньостроковий перспективний період» [28, с.21]. Тож практичне значення цього методу полягає в тому, що розроблення базових, песимістичних, оптимістичних та ін. варіантів сценаріїв дає можливість передбачити можливі проблеми розвитку економіки і планувати випереджаючі альтернативні кроки. Проте сценарне прогнозування не надає достовірних передбачень, чи єдино правильних рішень в умовах невизначеності, натомість завжди має ймовірнісний характер. Зрештою, будь-які комбінації використання методів історико-економічного прогнозування, об'єктом якого є нестабільна динамічна система, що самоорганізується, вимагає здійснення наукового передбачення на засадах безперервності та поліваріантності.

Науковість історичного прогнозування розвитку економіки забезпечується, перш за все, достовірним виявленням чинників, які детермінують майбутнє. У зв'язку з цим, економічна наука постала перед проблемою виявлення т. зв. Чорних лебедів. За визначенням автора цієї концепції Н. Талеба, Чорний лебідь – це подія, яка відповідає таким ознакам: «1) вона виняткова, абсолютно несподівана і ніщо в минулому їй не обіцяло; 2) вона справляє колосальний вплив (на відміну від власне птаха); 3) людська природа змушує нас вигадувати їй пояснення заднім числом, відтак подія починає виглядати зрозумілою й передбачуваною» [29, с. 9-10]. Отже, як стверджує й аргументує у своєму дослідженні Н. Талеб, за логікою Чорного лебедя, те, чого ми не знаємо, набагато важливіше за те, що ми вже знаємо. Фактично, визнання ефекту Чорного лебедя підважує саму ідею можливості прогнозування майбутнього, але не заперечує наявності довготермінових трендів, аналогії історичних процесів і взаємозв'язків, які мають причинно-наслідковий характер. Разом з тим, і ефект залежності від попереднього шляху, й ефект Чорних лебедів, попри їхню взаємовиключеність, є способами пояснити настання певних подій, чи розгортання конкретних процесів «заднім числом», коли вони вже відбулися. Завдання ж полягає в тому, щоб передбачити майбутнє.

Хвильова концепція історичних змін розглядає розвиток суспільства під впливом потужних імпульсів, які надають нової якості всім формам соціальної

взаємодії, в тому числі й економічній. Так, Е. Тоффлер, прогнозуючи майбутнє у праці «Третя хвиля. Від індустріального суспільства до гуманнішої цивілізації» (1980), крах індустріалізму пов'язав із послідовною зміною аграрної хвилі цивілізації, індустріальної хвилі цивілізації, хвилі комп'ютерів, комунікацій та утвердження суперіндустріалізму [30]. Згідно концепції історичної циклічності, історія розвивається не лінійно, а за повторюваними циклами, по колу (або по спіралі).

Інституційна історія, що розглядає процес розвитку, трансформації та зміни соціальних інститутів, передбачає виокремлення інституційних циклів. *Інституційна циклічність трансформації економіки* – це закономірний процес періодичної зміни, оновлення та адаптації правил гри в економіці (законів та формальних структур, а також неформальних норм і регуляторів економічної поведінки), який синхронізується зі зміною технологічних укладів, хвилями суспільно-політичних змін та економічної активності. На довгострокових часових відрізках спостерігаються тривалі повторення хвиль підйому і спаду, ефективності та деградації певних інституційних структур.

Разом з тим, накопичення певних ознак і характеристик у соціально-економічній системі обумовлює можливість ідентифікації т. зв. *точок біфуркації* – критичних моментів, коли розвиток суспільства стає нестійким, і можливі два або більше шляхів подальшого розвитку. Щодо економіки цей стан відкриває можливості виходу з традиційної «колії» та перейти до розвитку за іншою, більш прогресивною моделлю. Але при цьому «інституціональні каталізatori змін у національній та світовій економіках можуть мати ірраціональну основу, що закладає деструктивні підвалини поступального розвитку економічних систем» [34, с. 51].

Визначити наближення або проходження точки біфуркації можна за допомогою кількох макро- та мікро-економічних *індикаторів*. Зокрема індикаторами наближення критичного стану, що вказують на втрату стійкості системи є такі явища: різкі, нетипові коливання базових макроекономічних показників (ВВП, інфляції, рівня безробіття); зростання соціально-економічної ентропії, коли традиційні економічні моделі та регулятори перестають діяти або дають збої; формування спекулятивних бульбашок внаслідок аномального підвищення ціни окремих активів (нерухомість, акції, сировина), яке не підкріплене реальним економічним зростанням [35].

Більш масштабними є структурні індикатори, які свідчать про злам системи, зокрема: вичерпання потенціалу старої технологічної бази та затяжний перехід до нових інновацій, що супроводжується кризами прибутковості; монополізація ринків або, навпаки, надмірна фрагментація та втрата зв'язків між галузями; зміна співвідношення між реальним сектором (виробництво) та фінансовим сектором на користь останнього.

Спрогнозувати наближення точки біфуркації та якісного перетворення системи шляхом її зламу можна завдяки соціальним індикаторам, а саме: критична

диференціація доходів і майнове розшарування населення (індекс Джині сягає порогових значень), що породжує соціальну та політичну напругу та політичні зміни; руйнування інституційної довіри, що стає каталізатором масового відтоку капіталу та незворотної зовнішньої міграції.

З позицій інституційної історії господарських систем, точка біфуркації вказує на те, що існуюча система не просто неефективна – вона більше нежиттєздатна. Разом з тим, в економічній історії точками біфуркації можуть слугувати інституційні злами, що мають екзогенну природу. Так, в історії України інституційні злами відбувалися кожного разу, коли під дією політичних чинників традиційна господарська культура та система координації господарської взаємодії зазнавала кардинальних змін [докл. див. 36, с. 51-52; 37]. Тому передбачення подальшої трансформації економічної системи в контексті впливу попередньої траєкторії розвитку та проходження точок біфуркації становить важливий напрям досліджень, зокрема, для стратегування економічного відновлення та розвитку національного господарства України.

Висновки. Теоретичний базис історичного прогнозування сформовано тривалим розвитком соціально-філософських та суспільно-економічних вчень, зокрема, есхатології та футурології, теорії циклічності та хвильових процесів, історичної школи політекономії, нової та новітньої економічної історії, інституціоналізму, синергетики та компаративістики.

Історико-економічне прогнозування передбачає використання міждисциплінарної методології аналізу соціальної динаміки та економічного розвитку в поєднанні з інституційною прогностикою. Саме інституційна складова визначає необхідні умови та соціальні ефекти реалізації економічного потенціалу, тому науковим базисом історичного прогнозування розвитку економіки є еволюційно-інституційний підхід.

Евристичні можливості історико-економічного прогнозування на основі ретроспективного аналізу інституційних трансформацій дають можливість передбачити соціальні наслідки економічних процесів і навпаки. Історичне прогнозування в економіці може слугувати науковим підґрунтям для визначення майбутніх трендів, моделювання можливих станів та програмування досягнення бажаних результатів. Разом з тим, історико-економічне прогнозування є аналітичним інструментом прийняття ефективних практичних, зокрема, управлінських рішень, бо допомагає передбачити потенційні наслідки різних економічних стратегій, зокрема, оцінити майбутні можливості та ризики.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розкриттям потенціалу історичного прогнозування в контексті ретроспективно-прогностичної характеристики трансформації господарської системи України.

Декларація про використання ШІ. При підготовці статті інструменти ШІ було використано лише для оформлення частини позицій References (ChatGPT-4). Автор несе повну відповідальність за науковість, зміст статті, достовірність результатів та відповідність матеріалу принципам академічної доброчесності.

Список використаних джерел:

1. Гнатенко П. І., Скиба Е. К. Соціальне прогнозування в контексті української національної психології. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2020. № 3(1). С. 22-35. DOI: <https://doi.org/10.15421/342003>
2. Жовтянська В. В. (2024). Соціальне прогнозування у фокусі психологічної науки. Вісник Національної академії педагогічних наук України. № 6(1). С. 1-4. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6130>
3. Lewis-Beck M. S., Quinlan S. A Political History Forecast of the 2024 US Congressional Elections. PS: Political Science & Politics. 2024. No. 58(2). Pp. 274–279. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1049096524000957>
4. Поліщук І. Сучасне політичне прогнозування. Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2024. № 15. С. 61-76. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.61-76>
5. Калашников В. М., Накашидзе І. С. Застосування методу прогнозування в політичній історії. Проблеми політичної історії України. 2019. № 14. С. 6-16. DOI: <https://doi.org/10.33287/1191>
6. Кравченко А., Гусєва Н., Кизименко І. Філософія історії: тлумачення минулого та передбачення майбутнього. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2025. № 17(1). С. 38-45. DOI: <https://doi.org/10.15421/352506>
7. Михайлов В., Кулинич Р., Неділько В. Соціально-економічні цикли: теоретична візія та статистичні оцінки. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2025. 340(2). С. 230-240. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-37>
8. Integrating Consumer Sentiment and Deep Learning for GDP Forecasting: A Novel Approach in Financial Industry. International Interdisciplinary Business Economics Advancement Journal. 2025. № 6(05). Pp. 90-101. DOI: <https://doi.org/10.55640/business/volume06issue05-05>
9. Філіпенко А. С. Системні принципи соціально-економічних трансформацій. Економічна теорія. 2025. № 4. С. 27–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2025.04.027>
10. Виклики та перспективи для стійкого розвитку економіки України у повоєнний час : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М. І. Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2025. 416 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/978-617-14-0488-5>
11. Виклики майбутнього для промислового розвитку України : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 184 с.
12. Економічні суперечності глобалізації та локалізації: форми руху і розв'язання : монографія / за ред. акад. НАН України А. А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України»; ДННУ «Академія фінансового управління». Київ, 2024. 588 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1P3gV3eUg_p0ZQZg4RzJZ78NkBNltV8gg/view (дата звернення: 30.04.26).
13. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи : міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В. В. Небрат] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2023. 571 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1O1xIDGN7nzGmSXs4hn0zm2RZxPY8s0gr/view> (дата звернення: 30.04.26).
14. Kistersky L., Zadoia A. Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine. UK, Cambridge Scholars Publishing. 2024. 451 p. URL: <https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-0364-1285-2/> (дата звернення: 30.04.26).
15. Abdullaev I. The evolution of economic forecasting practices: a 2025 perspective. PEDAGOG. 2025. Vol. 8, No. 4. Pp. 120-125.
16. Blossfeld G. J., Blossfeld H. P. Event History Analysis. In: Lovric, M. (eds). International Encyclopedia of Statistical Science. Springer, Berlin, Heidelberg. 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-69359-9_209
17. Blossfeld G. J. (2025). Comparison Between Continuous-Time and Discrete-Time: Event History Analysis with Stata. Routledge, Abington, UK.
18. Економіка майбутнього: інституційний та технологічний вимір : колективна монографія / за наук. ред. І. Л. Татомир, Ю. О. Шульжика. Кривий Ріг : Октан Принт, 2025. 313 с. DOI: <https://doi.org/10.46489/EMITTV-25-35>
19. Вітковський Ю. П. Адаптивність економіки до зовнішніх і внутрішніх шоків в умовах глобалізації. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Т. 7, № 3. С. 148-160. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-20>
20. Вишневецький О. Загальна економічна теорія стратегування: базова аксіома діяльності та ключові поняття. Економічна теорія. 2026. № 2. С. 41–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2026.02.041>
21. Мульська О., Васильців Т., Лупак Р., Бараняк І., Левицька О., Пикус І. (2025). Соціальна стійкість vs вразливість: новативна методика ідентифікації точок біфуркації. Science and Innovation. № 21(4). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine21.04.003>
22. Держава і ринок в економічному розвитку та у повоєнному відновленні: зарубіжний досвід : монографія / [В. В. Небрат, Н. А. Супрун, О. М. Кудласевич та ін.] ; за ред. В. В. Небрат ; НАН України, ДУ «Інститут

- економіки та прогнозування НАН України». Київ : 2024. 416 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/978-617-14-0273-7>
23. Nelson Richard R. Winter, Sidney G. *Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, 1985. 454 p.
 24. Toftler Alvin. *Future Shock*. Random House, 1970. 505 p.
 25. Yudkowsky, Eliezer S. (1999). *Future Shock Levels*. URL: <http://sl4.org/shocklevels.html> (дата звернення: 30.04.26).
 26. Gutmann M. P., Merchant E. K., Roberts E. «Big data» in economic history. *The journal of economic history*. 2018. С. 78(1). С. 268–299. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050718000177>
 27. Аджемоглу Дарон; Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. О. Дем'янчук. К. : Наш Формат, 2016. 440 с.
 28. Оцінка та прогнози ендегенного зростання економіки України: монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К. , 2023. 422 с.
 29. Таліб Насім Ніколас. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті / пер. з англ. Микола Климчук. 8-ме вид. Київ : Наш формат, 2025. 393 с.
 30. Тофлер Е. Третя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
 31. David P. A. Path Dependence, Its Critics, and the Quest for Historical Economics: Working Paper Stanford University, Economics Department, 2000. N00-011.
 32. Arthur W. B. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1994. 202 p.
 33. Camuffo A., Gambardella A., Kazemi S. A theory based analysis of path dependence. *Economics of Innovation and New Technology*. 2025. С. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/10438599.2025.2584207>
 34. Панухник О. В., Маркович І. Б. Теоретичні засади біфуркаційності економічних систем в контексті трансформації міжсуб'єктних зв'язків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4(166). С. 51-57.
 35. Прищенко А. Прийняття рішень в точках біфуркації розвитку фінансово-економічних систем: причини, наслідки, шляхи зниження невизначеності. *Управління змінами та інновації*. № 8. С. 35-42. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2023-8-6>
 36. Чуткий А. Нариси з економічної історії України. Кн. 2: Становлення житниці Європи (друга половина XV – перша половина XVII ст.). Київ : Темпора, 2015. 368 с.
 37. Мошенський С. З. Український аграрний капіталізм Гетьманщини: неподолана економічна периферійність та «ефект колії» (друга половина XVII століття). *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 8-14. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2023-1\(103\)-8-14](https://doi.org/10.26642/jen-2023-1(103)-8-14)

References

1. Hnatenko, P. I., & Skyba, E. K. (2020). Social forecasting in the context of Ukrainian national psychology. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 3(1), 22-35. <https://doi.org/10.15421/342003> [in Ukrainian].
2. Zhovtianska, V. (2024). Social forecasting in the focus of psychological science: Colloquium of the Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on May 2, 2024. To the All-Ukrainian Science Festival. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 6(1), 1–4. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6130> [in Ukrainian].
3. Lewis-Beck, M. S., & Quinlan, S. (2025). A Political History Forecast of the 2024 US Congressional Elections. *PS: Political Science & Politics*, 58(2), 274–279. <https://doi.org/10.1017/S1049096524000957>
4. Polishchuk, I. (2024). Contemporary Political Forecasting. *Mediaforum : Analytics, Forecasts, Information Management*, (15), 61-76. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.61-76> [in Ukrainian].
5. Kalashnykov, V. M., & Nakashydz, I. S. (2019). Zastosuvannya metodu prohnouzuvannya v politychnii istorii [Application of the forecasting method in political history]. *Problemy Politychnoi Istorii Ukrainy*, (14), 6–16. <https://doi.org/10.33287/1191> [in Ukrainian].
6. Kravchenko, A., Husieva, N., & Kyzymenko, I. (2025). Filosofiia istorii: tlumachennia mynuloho ta peredbachennia maibutnoho [Philosophy of history: Interpretation of the past and prediction of the future]. *Filosofiia ta Politolohiia v Konteksti Suchasnoi Kultury*, 17(1), 38–45. <https://doi.org/10.15421/352506> [in Ukrainian].
7. Mykhailov, V., Kulynych, R., & Nedilko, V. (2025). Sotsialno-ekonomichni cykli: teoretychna viziia ta statystychni ocinky [Socio-economic cycles: Theoretical vision and statistical estimations]. *Visnyk Khmelnytskoho Natsionalnoho Universytetu. Ekonomichni Nauky*, 340(2), 230–240. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-37> [in Ukrainian].
8. Integrating Consumer Sentiment and Deep Learning for GDP Forecasting: A Novel Approach in Financial Industry. (2025). *International Interdisciplinary Business Economics Advancement Journal*, 6(05), 90-101. <https://doi.org/10.55640/business/volume06issue05-05>

9. Filipenko, A. S. (2025). Systemni pryntsypy sotsialno-ekonomichnykh transformatsii [Systemic principles of socio-economic transformations]. *Ekonomichna teoriia* (Economic Theory), 4, 27–42. <https://doi.org/10.15407/etet2025.04.027> [in Ukrainian].
10. Skrypnychenko, M. I. (Ed.). (2025). Vyklyky ta perspektyvy dlia stiikoho rozvytku ekonomiky Ukrainy u povoiennyi chas [Challenges and prospects for the sustainable development of Ukraine's economy in the post-war period]. Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.15407/978-617-14-0488-5> [in Ukrainian].
11. Deineko, L. V. (Ed.). Future challenges for Ukraine's industrial development. National Academy of Sciences of Ukraine, SO «Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine» [in Ukrainian].
12. Hrytsenko, A. A. (Ed.). (2024). Ekonomichni superechnosti hlobalizatsii ta lokalizatsii: formy rukhu i rozviazannia [Economic contradictions of globalization and localization: Forms of movement and resolution]. Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine; Academy of Financial Management. https://drive.google.com/file/d/1P3gV3eUg_p0ZQZg4RzJZ78NkBNltV8gg/view [in Ukrainian].
13. Nebrat, V. V. (Ed.). (2023). Vidbudova dlia rozvytku: zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy [Reconstruction for development: Foreign experience and Ukrainian perspectives]. Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. <https://drive.google.com/file/d/1O1xIDGN7nzGmSXs4hn0zm2RZxPY8s0gr/view> [in Ukrainian].
14. Kistersky, L., Zadoia, A. (Eds.) (2024). Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine. UK, Cambridge Scholars Publishing. <https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-0364-1285-2/>
15. Abdullaev, I. (2025). The evolution of economic forecasting practices: a 2025 perspective. *PEDAGOG*, 8(4), 120-125.
16. Blossfeld, G.J., Blossfeld, H. P. (2025). Event History Analysis. In: Lovric, M. (eds). *International Encyclopedia of Statistical Science*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-69359-9_209
17. Blossfeld, G. J. (2025). Comparison Between Continuous-Time and Discrete-Time: Event History Analysis with Stata. Routledge, Abington, UK.
18. Tatomyr, I. L., & Shulzhyk, Yu. O. (Eds.). (2025). *Ekonomika maibutnoho: instytutsiinyi ta tekhnolohichni vymiry* [Economics of the future: Institutional and technological dimension]. Oktan Prynt. <https://doi.org/10.46489/EMITTV-25-35> [in Ukrainian].
19. Vitkovskiy, Y. (2022). Adaptability of the economy to external and internal shocks in globalization. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 7(3), 148-154. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-20> [in Ukrainian].
20. Vyshnevskiy, O. General economic theory of strategizing: basic axiom of activity and key concepts. *Ekonomichna teoriia*, (2), 41–54. <https://doi.org/10.15407/etet2026.02.041> [in Ukrainian].
21. Mulska, O., Vasylytsiv, T., Lupak, R., Baranyak, I., Levytska, O., & Pykus, I. (2025). Social Resilience and Vulnerability: a Novel Methodology for Identifying Bifurcation Points. *Science and Innovation*, 21(4), 3–20. <https://doi.org/10.15407/scine21.04.003> [in Ukrainian].
22. Nebrat, V. V. (Ed.). (2024). State and market in economic development and post-war recovery: foreign experience. National Academy of Sciences of Ukraine, SO «Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv. DOI: <https://doi.org/10.15407/978-617-14-0273-7> [in Ukrainian].
23. Nelson, R. R., & Winter, S. G. (1985). *Evolutionary theory of economic change*. Harvard University Press.
24. Toffler, A. (1970). *Future shock*. Random House.
25. Yudkowsky, E. S. (1999). Future shock levels. SL4. <http://sl4.org/shocklevels.html>
26. Gutmann, M. P., Merchant, E. K., & Roberts, E. (2018). "Big data" in economic history. *The Journal of Economic History*, 78(1), 268–299. <https://doi.org/10.1017/S0022050718000177>
27. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2016). *Chomu natsii zanepadaiut? Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti* [Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty] (O. Demianchuk, Trans.). Nash Format. [in Ukrainian].
28. Skrypnychenko, M. I. (Ed.). (2023). *Otsinka ta prohnozy endohennoho zrostannia ekonomiky Ukrainy* [Assessment and forecasts of endogenous growth of Ukraine's economy]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting. [in Ukrainian].
29. Taleb, N. N. (2025). *Chornyi lebid. Pro (ne)imovirne u realnomu zhytti* [The black swan: The impact of the highly improbable] (M. Klymchuk, Trans.; 8th ed.). Nash Format. [in Ukrainian].
30. Toffler, A. (2000). *Tretia khvylya* [The third wave] (A. Yevsa, Trans.). Vsesvit. [in Ukrainian].
31. David, P. A. (2000). Path dependence, its critics, and the quest for historical economics (Working Paper No. 00-011). Stanford University, Department of Economics.
32. Arthur, W. B. (1994). *Increasing returns and path dependence in the economy*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
33. Camuffo, A., Gambardella, A., & Kazemi, S. (2025). A theory based analysis of path dependence. *Economics*

of Innovation and New Technology, (1–24). <https://doi.org/10.1080/10438599.2025.2584207>

34. Panukhnyk, O. V., & Markovych, I. B. (2015). Teoretychni zasady bifurkatsiinosti ekonomichnykh system v konteksti transformatsii mizhsubiektnykh zviazkiv [Theoretical foundations of bifurcation of economic systems in the context of transformations of intersubjective relations]. *Aktualni Problemy Ekonomiky*, 166(4), 51–57. [in Ukrainian].

35. Prishchenko, A. (2023). Pryniattia rishen v tochkakh bifurkatsii rozvytku finansovo-ekonomichnykh system: prychyny, naslidky, shliakhy znyzhennia nevyznachenosti [Decision-making at bifurcation points of financial and economic systems development: Causes, consequences, ways to reduce uncertainty]. *Upravlinnia Zminamy ta Innovatsii*, (8), 35–42. <https://doi.org/10.32782/CMI/2023-8-6> [in Ukrainian].

36. Chutkyi, A. (2015). Narysy z ekonomichnoi istorii Ukrainy (Book 2, Stanovlennia zhytnytsi Yevropy (druha polovyna XV – persha polovyna XVII st.) [The emergence of the breadbasket of Europe: The second half of the 15th century to the first half of the 17th century]). *Tempora*. [in Ukrainian].

37. Moshenskyi, S. (2023). Ukrainian agrarian capitalism of the Hetmanate: «track effect» and economic peripherality (second half of the 17th century). *Economics, Management and Administration*, 1(103), 9–14. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-9-14](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-9-14) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 01.07.2026 р.

Дата прийняття статті до друку: 22.07.2026 р.

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.08.2026 р.

Стаття поширюється на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License International CC-BY.